

Makalenin geliş tarihi: 03.08.2020

1. Hakem rapor tarihi: 10.09.2020

2. Hakem rapor tarihi: 16.09.2020

Kabul tarihi: 08.11.2020

RÛM SURESİ BAĞLAMINDA VII. YÜZYIL DOĞU ROMA-İRAN SAVAŞLARININ İNCELENMESİ (*) (Araştırma Makalesi)

Hilal Başak KARAKAŞ (**)

Hüseyin YAŞAR (***)

Öz

Rûm suresi adını ikinci ayetinde geçen “Rûm” kelimesinden almaktadır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden ayetler, Rumlar ile İranlılar arasındaki yüzyıllar boyunca süren savaşların son dönemiyle alakalıdır. İlgili ayetlerde Rumların İranlılar karşısında yenilgiye uğradıkları fakat yakın bir zaman sonra bu durumun tersine dönerek galibiyet elde edebilecekleri beyan edilmektedir. Gayba dair verilen bu haber tarihte aynen gerçekleşmiştir. Çalışmamızda ilgili ayetler; Kur’an’ın Allah’tan gönderilmiş olduğunun delili ve Hz. Muhammed’in peygamberliğinin açık ispatlarından olması yönüyle ele alınmış ve müfessirlerin konuyla ilgili görüşleri aktarılmıştır. Bu savaşların farklı coğrafyalarda yaşanıyor olmasına rağmen Müslümanların ve müşriklerin gündemini meşgul etmesi ise kayda değer bulunmuştur. Onlar dönemin iki büyük gücü olan Rum ve İran imparatorlukları arasındaki savaşları ilgiyle takip etmekle kalmayarak taraftarlıklarını da açıkça belli etmişlerdir. Çalışmamızda savaşın tarihsel seyri incelenerek Müslümanların ve müşriklerin bu savaşta taraftar oluşlarındaki temel sebepler tespit edilmeye çalışılmıştır. Rum suresi örneğinde inanç faktörünün toplumların birbirlerini desteklemesindeki etkisi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Rum, Bizans, İran, Ehl-i Kitap, İnanç, Savaş.

*) Bu makale; Prof. Dr. Hüseyin Yaşar danışmanlığında hazırlanan “Klasik ve Çağdaş Tefsirler Işığında Rum Suresinin Yorumu” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**) DİB, Kur’an Kursu Uzm. Öğrt., Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tefsir Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
(e-posta: hbkarakas@outlook.com). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7581-4717>

***) Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Tefsir Ana Bilim Dalı
(e-posta: huseyin.yasar@usak.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1043-3729>

Examination of East Roman-Iranian Wars in Surah Ar-Rum

Abstract

Surah Ar-Rum gets its name from the first verses. These verses, which are the subject of our study, are related to the last period of centuries-long wars between the Greeks and the Iranians. In the relevant verses, it is stated that the Greeks were defeated against the Iranians, but they will win against them soon after. This news about the unseen has come true in history as the same way. In our study, the related verses are considered as the proof that the Qur'an was sent by Allah and as a clear proof of the prophethood of Muhammad. The opinions of the commentators on the subject were conveyed. Although these wars took place in different geographies, it was found noteworthy that it is engaged in Muslims' and polytheists' agenda. They followed the wars with interest between the two great powers of the period, the Greek and Iranian empires, and clearly showed their side. In our study, the historical course of the war was examined and the main reasons why Muslims and polytheists became adherents at this war were tried to be determined. In the example of Surah Ar-Rum, the effect of belief factor on supporting between societies is discussed.

Keywords: *Qur'an, Rum, Byzantium, Iran, People of the Book(Ehl-i Kitap), Belief, War.*

1. Giriş

Rûm suresi; ismini ikinci ayetinde geçmekte olan *er-Rûm*¹ kelimesinden almıştır. Bu kelime Arap toplumlarında Yunanlılar, Slavlar ve Latin asıllı Romalılarından meydana gelen topluluğu tarif etmek üzere kullanılan genel bir isimdir.² Saîd el-Endelüsî (ö. 462/1070) insan topluluklarının çeşitli milletlere ve kabilelere ayrılmadan önce yedi millet olduğunu, bu yedi milletin tüm insanlığı içine aldığı ifade ederek üçüncü grup milletler arasında Rumları zikretmektedir ve aynı zamanda Rumların ilimle uğraşan milletler arasında yer aldıklarını belirtmektedir.³

Arap kaynaklarında Bizanslıları ve Bizans'ı işaret etmek için *er-Rûm* teriminin kullanıldığı görülmektedir ki o dönemde henüz Roma-Bizans ayrımı olmadığından hem Romalılar hem de Bizanslılar adına bu isim kullanılmaktaydı.⁴ *Bizans'a mensup, Bizanslı* manasını içeren *Rûmî* ifadesi etnik olarak Rum asıllı olanlara da karşılık gelmektedir. Rum kelimesi Rum asıllı olanları tanımlamasının yanında Rus, Ermeni, Bulgar, Slav ve

1) غَلَبَتِ الرُّومَ “Rumlar yenildiler.” 30/Rum/2.

2) İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (1879-1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus Neşriyat, Tunus, 1984, C. 21, s. 42.

3) Endelüsî, el-Kâdî Ebû'l-Kâsım Saîd b. Ahmed b. Saîd (ö. 462/1070), *Kitâbü Tabâkâtü'l-Ümem*, Nşr. Luvis Şeyho, Meşrik Dergisi, Beyrut, 1912, s. 5-7.

4) Avcı, Casim, *İslam-Bizans İlişkileri(610-847)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2015, s. 15.

farklı topluluklardan oluşan Bizans İmparatorluğu için de kullanılmaktaydı.⁵ *Bilâdü'r-Rûm*, *Arzu'r-Rûm*, Akdeniz için *Bahrü'r-Rûm* gibi kelimeler Bizans bölgesi topraklarına karşılık gelirken; kayser sıfatı ile birlikte *melikü'r-Rûm*, *azîmü'r-Rûm* gibi isimler de Bizans imparatorlarını ifade etmektedir.⁶ Özetle *Rum* kelimesi; Roma ile birlikte Bizans İmparatorluğunun sınırları içinde yaşayan halkları ve coğrafi bölge itibariyle Anadolu'yu ifade eden genel bir isim olarak o dönemde kullanılmaktadır.

Rûm suresinin Mekkî bir sure olduğu hususunda ittifak vardır. Bununla birlikte, surenin takdim edildiği bölümde 17. ayetinin Medine'de nazil olduğu bilgisini zikreden müfessirler bulunmaktadır.⁷ Surenin tamamının konu ve üslup açısından bir uyum ve bütünlük arz etmesi ise ilgili ayetin⁸ Medine'de nazil olduğu rivayetini şüpheli kılmaktadır.⁹ Sure hurûf-ı mukattaa¹⁰ ile başlar ve fasılları ن، م، ر، م harfleridir.¹¹ Mushaf-ı Şerif'in tertibinde 30. sırada bulunan ve 60 ayetten müteşekkil olan Rûm suresi; ittifakla İnşikâk suresinden sonra, Ankebût suresinden önce 84. sırada nazil olmuştur.¹²

Mekkî bir sure olması nedeniyle muhteva bakımından diğer Mekkî sureler ile benzerlik taşımaktadır. İslam dininin inanç esaslarının temelini oluşturan tevhid ve ahiret konularının yoğun olarak işlendiği¹³ Rûm suresi; milâdî yedinci yüzyılda meydana gelen

5) Casim Avcı, "Rûm" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2008, C. 35, s. 222-225.

6) Avcı, "Rûm" C. 35, s. 222.

7) Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-ğayb*, Daru'l-Küttübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990, C. 13, s. 85; Beydâvî, Kâdî Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Şîrâzî (ö. 685/1286). *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Dâru'r-Râşîd, Dimaşk, 1421/2000, C. 3, s. 44; Ebu's-suûd Efendi, Şeyhü'l-İslam, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, Çev. Ali Akın, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2007, C. 10 s. 4683, 4697; Bilmen, Ömer Nasûhî, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meâlî Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İstanbul, 1965, C. 6 s. 2691.

8) "فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ" "Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin." 30/Rûm/17.

9) Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîr'ul-Hadîs*, Çev. Muharrem Önder, Ekin Yay., İstanbul, 1997, C. 4, s. 293.

10) "Elif-lâm-mîm." 30/Rûm/1; Hurûf-ı Mukattaa: Ayrılmış/kesik harfler manasına gelen, Kur'an'da yirmi dokuz surenin başında yer alan ve isimleriyle telaffuz edilen harflerin ortak adı.

11) M. Kâmil Yaşaroğlu, "Rum Suresi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2008, C. 35, s. 230-231.

12) Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, C. 13, s. 84; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, C. 7, s. 5; Karaman, Hayrettin ve diğer, *Kur'an Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2017, C. 4, s. 287.

13) "يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُخِى الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ" "O ölüden diriye, diriden de ölüye çıkarıyor ve yeryüzünü ölümünün ardından canlandırıyor. İşte siz de böyle çıkarılacaksınız." 30/Rûm/19; "اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ" "Allah, sizi yaratan ve size rızık

Rumlar ile İranlılar arasındaki savaşlara atf yapan ayetler ile başlamaktadır. Kur'an'ı Allah'ın vahiyetmiş olduğuna ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatına işaret eden bu ayetlerde, ehl-i kitap Rumların Mecusi (ateşperest) İranlılara daha önceden yenildikleri halde birkaç-üç ile dokuz- sene içinde galip gelecekleri beyan edilmektedir.¹⁴ İlk ayetlerin hemen akabinde; bütün işlerin eninde sonunda, öncesi ve sonrasıyla kendisine döndürülenin, dilediğine dilediği yardımda bulunma kudretine sahip olanın Allah olduğu hatırlatılarak Müslümanların sevinecekleri bildirilmektedir.¹⁵

Rûm suresinde aynı zamanda geçmişteki inkârcı kavimlerin akıbetlerine bakılarak ders çıkarılması öğütlenmektedir.¹⁶ Kıyamet günü geldiğinde inkârcıların maruz kalacakları bazı hallere de değinilmektedir.¹⁷ Yüce Allah'ın varlığı ve birliğinin kâinattaki kanıtlarına işaret edilip¹⁸ Allah'ı bilmede insan fitratının fonksiyonu ve önemi üzerinde durulmak-

veren; ardından hayatınızı sona erdirecek, sonra size tekrar can verecek olan Allah'tır. Peki, sizin o ortak koştuğunuz arasında bunlardan herhangi birini yapabilecek olan var mı? Allah onların ortak koştuğlarından tamamen münezzehtir, yüceler yücesidir.” 30/Rûm/40.

14) “رُمُلَارْ يَاقِنْ بَرْ يَردِ غَلَبَتِ الرُّومُ - فِي آدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ - فِي بَضْعِ سِنِينَ” “Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir.” 30/Rûm/2-4.

15) اللَّهُ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدٍ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ * بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصِرُ مَنْ يُشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ

“... Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. O gün müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir.” 30/Rûm/4-5.

16) أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ، فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَتْ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَكَارُهُ الْأَرْضِ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ “Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi? Onlar kendilerinden çok daha kudretliydi; toprağı iyice işlemişler, yeryüzünü bunların imar ettüğinden daha fazla imar etmişlerdi. Onlara da peygamberleri nice açık kanıtlar getirmişti. Şu halde Allah onlara asla zulmetmiş değildir, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir.” 30/Rûm/9.

17) يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ “... günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler.” 30/Rûm/12; وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءُ وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ “Allah'a ortak koştuğuları arasında hiç şefaatçileri olmayacak, zaten kendileri de ortak koştuğularının tanrılığını reddedecekler.” 30/Rûm/13.

18) وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً “Onları sımpıkaynaşasınız diye size kenditürünüzdeneseşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyularını yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır.” 30/Rûm/21; وَالْوَاكِعُكُمْ

“Onları sımpıkaynaşasınız diye size kenditürünüzdeneseşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyularını yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır.” 30/Rûm/21; وَالْوَاكِعُكُمْ وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافَ السِّنِّتِكُمْ; “Gece ve gündüz uyuyabilmeniz ve Allah'ın lütfundan nasibinizi aramaya çalışmanız da O'nun kanıtlarındandır...” 30/Rûm/23; وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمْ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

“Yine O'nun kanıtlarındandır ki, korku ve ümit vermek üzere size şimşegi gösteriyor, gökten su in-

tadır.¹⁹ Özetle Hz. Peygamber'in şahsında bütün inananlardan, ahiret hayatının hazırlığını ihmal etmeyerek tevhid inancına bağlı kalmaları istenmektedir.

Çalışmamızın sınırlılığı bakımından Rûm suresinin Rumlar ve İranlılar arasındaki savaşı konu alan ilk ayetleri incelenerek, ilgili ayetlerden çıkarılabilecek mesajlar ve prensipler belirlenmeye çalışılacaktır.

Araştırma Etiği

Bu makale, yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmıştır. Çalışma süresince evrensel etik değerler göz önünde bulundurulmuş ve bilimsel disiplinin çalışma ilkelerine riayet edilmiştir.

2. Doğu Roma-İran Savaşlarının Tarihsel Seyri

Dördüncü yüzyıl Doğu Roma İmparatorluğu tahtının sahibi Konstantinos'un (306-337) Hristiyanlık dinini devlet merkezine hâkim kılmasının ardından, başlarda politeist inanca sahip Rumların²⁰ İranlılar ile ilişkileri zedelenmeye başlamıştı. Bu inanç ayrılığı sebebiyle İran toprakları içerisinde yaşayan Hristiyanlar artık Rumların dostu kabul edilirken, İranlıların düşmanı pozisyonuna geçmişti. İki devlet arasındaki sürtüşmeler bu dinî inanç çatışmalarıyla başlamış olmaktadır. Makalemizin konusunu oluşturan ayetlerde işaret edilen savaşların gerçekleştiği dönem ise imparator Herakliyus'a (610-641) rastlamış olduğundan, Rumlar ile İranlılar arasındaki tarihsel vakıalar bu dönemden itibaren ele alınacaktır.

Doğu Roma imparatorlarından Herakliyus'un, imparator Phokas'ın (602-610) rejimine karşı çıkararak ayaklanması ve akabinde onu idam ettirerek idareyi elini geçirmesiyle birlikte Romalılar için yeni bir dönem başlamış bulunuyordu. Herakliyus'un idareyi eline aldığı bu dönemde devlet ekonomik olarak çökme noktasına gelmiş olup hazinesi bomboş durumdaydı.²¹ Bu yüzden de paralı asker toplama sistemine bağlı olarak ayakta tutulan Herakliyus'un ordusu çok zayıflamıştı ve işgalleri geri püskürtemiyordu. Devletin batı eyaletleri Slavlar ve Avarlar tarafından yağmalanırken doğusu başta Anadolu da dâhil olmak üzere İranlılar tarafından istila edilmekteydi.²² Aynı dönemde İran tahtındaki isim ise II. Hüsrev'di (590-628). Hüsrev, dağılmak üzere olan ülkesinin içindeki birlik ve

dirip ölümünün ardından yeryüzünü onunla canlandırıyor..." 30/Rûm/24; وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ... 30/Rûm/25.

19) فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا 30/Rûm/30. "Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel..."

20) Endelüsî, *Tabâkâtü'l-Ümem*, s. 7, 35.

21) Işın Demirkent, "Herakleios", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1998, C. 17 s: 210-215.

22) s. 210-215.

düzeni sağlayarak Doğu Roma kuvvetleriyle yaptığı savaşlarda ardi ardına başarılar elde ediyordu.²³

II. Hüsrev, Rumlara ait toprakları kendi idaresine almak üzere harekete geçerek 611 yılından itibaren Suriye'yi, Roma'nın doğu eyaletleri arasında en önemli konuma sahip olan Antakya'yi ve ardından Şam ve Mısır'ı işgal etmişti.²⁴ İran ordusu tarafından 614'te de Kudüs zapt edilmiş, Mukaddes Mezar Kilisesi yakılıp yıkılmış, Rumlar için kutsal kabul edilen ve Hz. İsa'nın gerildiğine inanılan kutsal haç yerinden alınarak İran'ın merkezi Ktesifon'a (Medâin) götürülmüştü.²⁵ Maddi anlamda toprak ve can kaybetmekte olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir de kutsallarına yapılan bu saldırılar sonucu manevi olarak da iyice zayıfladığı söylenebilir.

İran ordusu Anadolu üzerine ilerleyişini 615'te de sürdürdü. Rum suresinin ilk ayetlerinin nazil olduğu milâdî 615-616 yıllarına rastlayan dönemde Doğu Roma İmparatorluğu'nun tamamıyla yok olup tarih sahnesinden silinmesine kesin gözüyle bakılıyordu.²⁶ Fakat tahmin edilenin aksine İmparator Herakliyus karşı atağa geçerek kaybettiği toprakları 622'den sonra yeniden hâkimiyeti altına almayı başardı.²⁷ Avarlarla 623'te anlaşma yoluna giderek aradaki barışı sağlayan Herakliyus; II. Hüsrev ve topraklarının üzerine ilerleyişine devam etmiş, 624'te İranlıların kutsal şehri olan Gence'yi ele geçirmiş ve İranlıların Kudüs'ü tahrip etmelerine karşılık Zerdüş t mabedini yağmalamıştır.²⁸ Aynı yıl Bedir'de Müslümanlar da müşriklere karşı ilk zaferini kazanmış bulunuyordu.²⁹ Rumlar 626 yılının sonları 627'nin başlarında İran kuvvetlerini bozguna uğratarak kesin bir üstünlük elde etmiştir.³⁰ Avarlarla yaptığı tüm anlaşma ve ittifaklara rağmen güç kaybetmeye devam eden II. Hüsrev ise tahtından indirilerek idam edilmiştir. İki imparatorluğun arasında cereyan eden bu savaşların milâdî yedinci yüzyıla tekabül eden döneminin tarihsel seyri hakkındaki genel bilgilerden sonra, Rûm suresinde bu konunun işlenişi ele alınacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Doğu Roma'nın tüm etkinliğini ve yetkinliğini kaybettiği, imparatorluğun hâkimiyet alanının yalnızca devlet merkeziyle sınırlı kaldığı bir

23) Esko Naskali, "İran", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2000, C. 22, s. 394-395.

24) El Cheikh, Nadia Maria, *Arapların Gözüyle Bizans*, Çev. Mehmet Morali, Alfa Yay. İstanbul, 2012, s. 34.

25) Demirkent, "Herakleios" C. 17 s. 210-215.

26) Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, 9. bs., İşaret Yayınları, İstanbul, 2015, s. 983.

27) Naskali, "İran", C. 22, s. 395.

28) Mevdûdî, Ebu'l A'lâ, *Tefhîmu'l Kur'an*, Çev. Muhammed Han Kayanî ve diğer, İnsan Yay., İstanbul, 1987, C. 4, s. 247.

29) Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el Hârizmî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf 'an haķā'iki ğavāmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvil fi vücūhi't-te'vil*, Çev. Nedim Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2018, C. 5, s. 200; Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, C. 4, s. 247.

30) Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, s. 983; El Cheikh, *Arapların Gözüyle Bizans*, s. 34; Naskali, "İran", s. 395.

dönemde geleceğe ait böyle bir galibiyet haberinin ayetlerde verilmesi oldukça dikkat çekicidir. Rumlar ile İranlıların savaşı, ilgili ayetlerde şu şekilde anlatılmaktadır:

﴿٢﴾ أَلَمْ ﴿١﴾ غَلَبْتَ الرُّومَ ﴿٢﴾

﴿٣﴾ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾

﴿٤﴾ فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدِ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾

﴿٥﴾ يَبْصُرُ اللَّهُ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾

﴿٦﴾ وَعَدَّ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

“Elif. Lâm. Mim. Rumlar size yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah’ın dediği olur. O gün müminler Allah’ın yardımı sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir. Bu Allah’ın vaadidir. Allah vaadinden caymaz; ama insanların çoğu bunun bilincinde değildirler.”³¹

Râzî (ö. 606/1210) ilgili ayetlerin tefsirinde, surenin hurûf-ı mukattaa (الم) ile başlamasının hikmetini ve inceliğini; ikinci ayetinde mucizevi bir vakianın önceden bildiriliyor olmasıyla açıklar. Ona göre, dinleyenlerin dikkatini ayetlerin konusu etrafında toplamak, onların zihinlerini uyandırmak ve kalıcılığı sağlamak maksadıyla sureye, anlamı bilinemeyen bu harfler ile başlanmaktadır.³² Hurûf-ı mukattaa ile başlayan sureler genellikle daha sonra “Kur’ân”, “Zikr”, “Furkân”, “Kitâb” gibi kelimelerle devam eder.³³ Fakat Rûm suresi; hurûf-ı mukattaa ile başlayıp ardından Kur’an’dan bahsedilmeyerek farklı bir konunun ele alındığı nadir surelerden³⁴ olma özelliği de taşımaktadır.

Surenin ikinci ve üçüncü ayetinde zikredilen *yenildiler/mağlup oldular* manasına gelen *غَلِبَ/gulibe* ile *galip gelecekler* anlamındaki *سَيَغْلِبُونَ/seyağlibûn* kelimelerinin malum ve meçhul kipleri kullanılarak: *galebe ve seyağlebûn* şeklinde okunabileceği ve bu kıraat ile ayetlerin yorumlanabileceği görüşünü bildiren müfessirler bulunmaktadır.³⁵ Bu kıraatin esas alınması durumunda ise mana: *Rumlar galip geldiler... Fakat yakında yenilecekler* şeklinde değişmektedir. Bu okuyuşa göre Rumların galip gelmesinden kasıt, onların İranlılar karşısında sağladığı üstünlüktür. Ayetin ikinci kısmından ise Rumların sağladığı bu üstünlükten sonra Müslüman Araplar karşısında yenilecekleri anlaşılmaktadır. Nitekim tarihte İranlılara üstün gelen Rumlar, Müslümanlar karşısında hezimete uğramışlardır.

31) 30/Rûm/1-6.

32) Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, C. 13, s. 84-85.

33) Bkz. Bakara, A'râf, Secde, Fussilet surelerinin ilk ayetleri.

34) Bkz. Meryem ve Ankebût surelerinin ilk ayetleri.

Şöyle ki; Herakliyas'ın iktidarı eline geçirdiği sıralarda Arabistan'da da yeni bir din, İslam doğuyordu. Hz. Muhammed'in vefat tarihi olan 632'de, Müslümanların hâkimiyet alanının henüz Hicaz dışındaki bölgelere ulaşmamış olmasıyla birlikte, Müslümanlar birkaç sene içinde Hz. Peygamber'i takip eden halifeleri ve kudretli kumandanlarının yürüttüğü fetih politikaları sayesinde ateşperest inancı benimseyen İran Devletinin topraklarını İslam Devletine katarak İran'ı yıkmayı başarmışlardır.³⁶ Önce Ecnadeyn (634) ardından Yermük (636) savaşlarıyla Suriye, Filistin, el-Cezire ve Mısır'ın önemli bir bölümü Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.³⁷ İkinci kıraatin esas alınabileceği görüşünü savunanlara göre; Müslümanların bu büyük başarısı sebebiyle ayette geçen galibiyet, Müslümanların galibiyeti olarak yorumlanabilir ve böylece söz konusu ayetlerin Müslümanlar için gelecekte sevinecekleri bir galibiyet haberinin içerdiği sonucuna ulaşılabilir.³⁸

Fakat bizim kanaatimize göre başlarda birbirleriyle ılımlı ilişkiler halinde olan ehl-i kitap ile Müslümanların zamanla düşman konumuna geçmesinden dolayı, ilgili ayetin kelimelerinin kıraatinde ve dolayısıyla da tevilinde değişikliğe gidilmiş olma ihtimali kuvvetli gözükmektedir. Klasik kaynaklardan ziyade çağdaş dönem tefsirlerinde ikinci yorumun yer alması da bu görüşümüze dayanak oluşturmaktadır. Geleneksel ve ağırlıklı yoruma göre, Rumlar İranlılar tarafından yenilgiye uğratılmıştır fakat kısa bir süre içerisinde onların karşısında zafer kazanacaklardır. Aynı gün yani; ehl-i kitabın çoktanrılı İranlıları yendiği gün, müminler sevineceklerdir. Bu kıraat ile okuma, Rumlar hakkında -o dönem için- olumlayıcı bir görüşü yansıtmaktadır. Çünkü beklenti daha sonraki bir Rum zaferinin Müslümanlar için sevinç kaynağı olacağı yönündedir.

Alternatif okumalar ise farklı yorumların ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Yukarıda zikrettiğimiz bu ikinci alternatif kıraat ile Rumların zaferini reddeden ve bunun yerine gelecekte Müslümanların zaferine vurgu yapan yoruma kapı aralanır. Rum imparatorluğunun İslam devleti ile zaman içerisinde düşmanca ilişkilere girmesinden hareketle; müfessirlerin bu düşmanlığı yansıtmak üzere Rumlar hakkında olumsuz yorumlara yöneldiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu alternatif okumanın sonradan ortaya çıktığı kanaati güçlenmektedir. Çünkü erken dönem tefsir geleneğinde ehl-i kitap toplulukları, her ne kadar şirk içinde olsalar da orijin itibarıyla tek tanrılı bir inancın bir dönem sahibi olmalarından dolayı, Müslümanların, İran'a karşı geçici bir süre siyasal müttefiki olarak resmedilmiştir. Burada; Kur'an'ın nazil olduğu ve İslam'ın yayılmaya başladığı ilk dönemlerde *tevhid* akidesinin üzerinde önemle durulmakta olduğunu da göz önünde bulundurarak, paganist bir topluma karşı köken itibarıyla tektanrılı bir dinin mensuplarını desteklemenin Müslümanlar açısından konjonktürel bir tercih olduğunu zikretmek gerekmektedir.

35) Bu müfessirlere örnek olarak bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 5, s. 198; Beydâvi, *Envârü't-Tenzîl*, C. 3, s. 45; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, trs., C. 6 s. 3802.

36) Işın Demirkent, "Bizans", s. 233.

37) s. 233.

38) Ebu's-suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, C. 10, s. 4688; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 6, s. 3802.

Galibiyetin gerçekleşeceği yer olarak ifade edilen *en yakın bir yer* manasına gelen *أَدْنَى الْأَرْضِ* kelimesini Râzî, *Arapların diyarına en yakın yer* olarak tefsir eder. Arz kelimesinin başına belirlilik ifade eden *elif-lâm* takısının gelmiş olmasından hareketle *en yakın toprakların* Arapların belli, bilinen yeri olan kendi topraklarına karşılık geldiği anlaşılmaktadır.³⁹ Zemahşerî (ö. 538/1144) de *el-Keşşâf*'ında benzer bir yorumla; arz-toprak denildiği zaman Arapların ilk anlayacağı yerin kendi toprakları olacağını ifade ederek, Romalıların düşmana en yakın topraklarında mağlup olduğu açıklamasına yer vermiştir.⁴⁰ *En yakın yer* ifadesini Mukâtil (ö. 150/767) ve Beydâvî (ö. 685/1286) de; Rumların İranlılara en yakın toprakları olan Ürdün, Filistin (Ezriat ve Busra) olarak açıklamaktadır.⁴¹ Taberî (ö. 310/923) ve Neseî (ö. 710/1310) ise; İranlıların Rumlara galip geldikleri yerin; kendilerine en yakın bölge konumundaki Şam'ın olduğu bilgisini kaydederler.⁴²

3. Müşrikler Tarafından Müslümanlara Psikolojik Baskı

Rumların yukarıda zikredilen topraklarda İranlılara yenik düşmesinin ardından bu haber Mekke'ye ulaştığında müşrikler savaşın sonucuna çok sevinmiş ve yalnızca sevinmekle kalmayıp İranlıların galibiyeti üzerinden Müslümanlara psikolojik baskı kurmaya çalışmıştır. Onları ümitsizlik içerisine çekmek ve morallerini düşürmek için: “*Siz ve Rumlar ehl-i kitapsınız, biz ve İranlılar ise putperestiz. Bizim kardeşlerimizin sizin kardeşlerinize galip geldiği gibi biz de sizi yeneceğiz.*” demişlerdir.⁴³

Mekkeli müşrikler Kur'an'ın nazil olmaya ve Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilmeye başladığı dönemden beri, başta Hz. Peygamber olmak üzere, ona ve tebliğ ettiği dine iman eden müminlere karşı düşmanlık beslemişlerdir. Başlarda Hz. Peygamber'in sözlerini dikkate almayarak kendisine; kâhin, sâhir, şair diyen ve yalnızca alay etmekle⁴⁴ yetinen bu putperest toplum, zaman içerisinde düşmanlığını daha sistematik bir hale getirmişti. Alay ve tehditler artık yerini eziyet ve işkencelere bırakmıştı. Fakat müşriklerin her türlü psikolojik ve fizyolojik baskıları onları amaçlarına ulaştıramıyor, inananları yolun-

39) Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, C. 13, s. 85.

40) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 5, s. 196.

41) Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Müessesetü'l-Târîhu'l Arabiyye, Beyrut, 1423/2002, C. 3, s. 406; Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, C. 3, s. 45.

42) Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Thk. Abdullah b. Muhsin et-Türkî, Dâr-u Hicr, Kahire, 2001, C. 18, s. 447; Neseî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö.710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Thk. Yusuf Ali Bedevî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1419/1998, C. 2, s. 689.

43) Taberî, *Târih-i Taberî*, Çev. M. Faruk Görtünca, Sağlam Yay., İstanbul, trs., C. 3, s. 34.

44) “Onlar: ‘Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız!’ derler.” 37/Saffât/36; وَيَقُولُونَ إِنَّا لَنَارِكُوا إِلَهَيْتَنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ “Gerçeğin bilgisi gelince, ‘Bu bir büyü, biz bunu kabul etmiyoruz’ dediler.” 43/Zuhuruf/30.

dan döndüremiyordu. Son ve tek hak din olan İslam'ın⁴⁵ peygamberi Hz. Muhammed'in çağrısına bu denli karşı çıkmalarının ve iman eden Mekkelilere bu kadar kin ve öfke duymalarının temelinde yatan pek tabii bazı sebepler vardı.

Mekkeliler putperest idi ve tapındıkları putları Allah'a ortaklar olarak benimsiyorlardı. Kâbe'de 360'tan fazla putu bulunan Mekkeliler için bu putlar aynı zamanda maddi gelir elde etmenin de etkili yollarından biriydi. Onlar bütün putları ve Allah'a koşulan ortakları reddeden, tevhid inancını hayatın merkezine yerleştiren İslam dininin putlar üzerinden kazanç elde etmenin önünde büyük bir engel olduğunu biliyorlardı. Bu sebeple mala, nüfuz ve mevkie çok düşkün olan Mekkeliler putperest toplum, İslam'ın yayılışıyla tüm bu sahip olduklarını kaybetme kaygısı içindeydi.

İslam bütün insanları eşit görüyor, insanlar arasındaki sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılmasını istiyor; üstünlüğün, şan ve şerefın ancak takva ile ölçülebileceği gerçeğini öğretiyordu.⁴⁶ Fakat müşriklere göre beklenen peygamberlik görevi Mekke'nin ileri gelen zenginlerinden ve nüfuzlularından birine verilmeliydi. Yüce Allah müşriklerin bu konudaki tutumlarını Zuhruf suresi 31. ayet-i kerimede şöyle dile getirmektedir: "Derler ki bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?"⁴⁷

Müşrik toplumun Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara muhalif olmalarının sebeplerinden birisi de atalarının dinine olan muhafazakâr tutumları ve taassuplarıydı. Benimsedikleri bu iptidai düşünce yapısı onların iyi ve kötüyü, doğru ve yanlış, faydalı ve zararlıyı ayırt edebilmesine engel oluyordu. Atalarından gördükleri şekliyle sorgulamadan inanmaya devam eden bu toplumlara Kur'an'da şu ayetle işaret edilmiştir: "Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun dendiği vakit de: 'Yok, atalarımızı neyin üzerinde bulduysak ona uyarız' dediler. Ya ataları bir şeye akıl erdiremez ve doğruyu seçemez idiyse de mi onlara uyacaklar?'"⁴⁸ Ayette anılan inkârcıların taklitçilik hastalığına dûçar olmalarının, yeni bir inanişe kapı aralamaktan kaçınmalarının altında; ailevi bağlarının zedeleneyeceği, bölünmelere sebep olacağı ve bunun sonucu olarak da sosyal düzenlerinin bozulacağı düşüncesi yatıyor olabilir.⁴⁹ Nitekim iman edenlerin maruz bırakıldıkları sosyal dışlanma bu kaygıyı izah etmektedir.

Kendilerine yapılan bu çağrıya kötü niyetle yaklaşmalarının ve Müslümanlara sosyal, ekonomik, psikolojik baskı kurmalarının bir diğer sebebi olarak; Kur'an'ın müşrik-

45) "Kuşkusuz Allah katında din İslâm'dır..." 3/Âli-i İmrân/19.

46) "İN AKRİMİKُم عِنْدَ اللَّهِ أَتْفِيكُمْ "... Sizin Allah'ın katında en şerefli olanınız takvaca (kötülükten sakınma, iyilikte yarışma konusunda) en ileride olanlarınızdır ..." 49/Hucurât/13.

47) وَقَالُوا لَوْلَا نُنَزَّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقُرَيْشِيَّةِ عَظِيمٍ 43/Zuhruf/31.

48) وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا آَلَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْلُو كَانُوا هُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئاً وَلَا يَهْتَدُونَ 2/Bakara/170.

49) W. Montgomery Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, Çev. Süleyman Kalkan, Kuramer Yay., İstanbul, s. 172.

lere yönelik uyarılarından ve tavizsiz tutumundan rahatsız olmaları söylenebilir. Çünkü Kur'an'da kendileri için kullanılan sert üsluba karşılık; içlerinde Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i tasdik edenlerin bulunduğu ehl-i kitap hakkında ılımlı bir tutuma yer verilmiştir.⁵⁰ Bunun da, kendilerini düşüncesizce hakikate kapatan; zaafı ve komplekslerinin esiri olmuş müşrik toplumu öfkelenmesi beklenen bir durumdur.⁵¹

İslam'ın şeriatı ile kendisinden önceki peygamberlerin şeriatının aynı özden ve kaynaktan meydana geldiğini ifade etmek üzere Şûra suresi 13. ayet-i kerimede mealen: “O, Nûh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir.”⁵² buyrulmaktadır. Müşrikler inanç esaslarındaki benzerlikleri ve bazı yanlış çıkarımları sebebiyle Hristiyanları ve Müslümanları ortak olarak görüyor ve bunun sonucu olarak Müslümanları sevmiyor hatta nefret ediyorlardı. Mekke'li müşrikler Müslümanların inançlarına olan düşmanlıklarından dolayı; Allah'ın birliğini reddetme ve O'na ortaklar koşma hususunda ortak noktada buluştukları ateşperest/putperest İranlıları destekliyordu. Onların ehl-i kitap olan Rumlara üstün gelmesinden mutluluk duyuyor; Doğu Roma devletinin güç kaybetmesini alay konusu ediyorlardı. Savaşların Rumlara adına olumsuz seyretmesini fırsat bilerek Müslümanlara baskı kurma ve kışkırtma gayreti içerisine giriyorlardı.

Yukarıda ele alınan tüm bu muhtelif sebepler birlikte değerlendirildiğinde; müşriklerin tarihin iki büyük ve güçlü imparatorluklarından olan Doğu Roma ve İran arasındaki savaşlarda İran'ı destekleyerek bu savaşın sonucu üzerinden Müslümanlara gözdağı vermelerini; inanç hususundaki ayrılıklarının beslediği görülecektir. Nihai olarak, Rumlar ile İranlılar arasında süregelmekte olan savaşlarda müşriklerin takındıkları tavrın taraf tutmaktan öte olduğu sonucuyla karşılaşılmaktadır. Nitekim inanç birliğinden kaynaklı kardeşleri olarak niteledikleri ateşperest İran toplumunun; Müslümanlar gibi vahye ve peygamberliğe iman eden ehl-i kitap Rumlara karşı elde ettiği galibiyeti örnek göstererek, kendilerinin de Allah'a ve peygamberine iman edip şirki kabul etmeyen Müslümanlar karşısında zafer kazanacağı ahdiyle meydan okuması, bu durumu açıklamaktadır.⁵³

4. Müslümanların Rumları, Müşriklerin İranlıları Desteklemesinin Muhtemel Sebepleri

Muteber kaynaklardan ulaşılan rivayetler incelendiğinde, Doğu Roma-İran arasındaki bu savaşta Müslümanların Rumları; müşriklerin ise İranlıları destekledikleri ortaya

50) İlgili ayetler için bkz. 6/En'âm/114; 13/Râd/36; 28/Kasas/52-53.

51) Derveze, *et-Tefsîr'ul-Hadîs*, C. 4, s. 288.

52) 42/Şûrâ/13.

53) Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebir*, C. 3, s. 406; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 18, s. 451-452; Neseî, *Medârik*, C. 2, s. 690; Beydâvî, *Envârü'r-Tenzîl*, C. 3, s. 45; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, C. 4, s. 246.

çıkılmaktadır. Savaşın taraflarına bakıldığında ilke olarak İranlıların sahip olduğu Mecusi (ateşperest) inancın, Mekkelî müşriklerin inancıyla örtüştüğü görülmektedir. Mecusiler de ateşe taparak müşrikler gibi tevhid inancını reddediyor ve birden çok ilahın varlığına inanıyordu. Bu sebeple müşrikler savaşta İranlılardan taraf oluyor ve o güne kadar inmiş olan ilgili ayetlerde müşrik Araplara nispeten daha ılımlı bir üslup kullanılan ehl-i kitap Rumların, kendileri gibi çoktanrılı İranlılara yenilmiş olmasını büyük bir sevinçle karşılıyorlardı. Onların aksine savaşın diğer tarafını teşkil eden Hristiyanlar -tek tanrı inançlarının zamanla tahrif olmasına karşın- Allah inancını dinin temeli olarak görüyor, ölümden sonraki hayat olan ahirete iman ediyor, vahiy ve risâleti dinin kaynağı olarak benimsiyorlardı. Benimsedikleri din ilkelerin İslam'ın ilkeleri ile benzeşmesinden dolayı da Müslümanlar Rumları destekliyor ve putperestlerin kendilerine hükmetmelerini istemiyorlardı.⁵⁴

“Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, ‘Biz Hristiyan’ız’ diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insafı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”⁵⁵ mealinde inen ayetler incelendiğinde dinlerine kaynaklık eden unsurlardaki birlik ve iman esaslarında benzerlik barındıran inanç gruplarının arasında, başka inanç gruplarına nispetle daha ılımlı ilişkiler bulunduğu tanıklık edilir. Özellikle Hristiyan toplulukların Müslüman olanlara daha samimi davrandıklarına vurgu yapan ayetler Müslümanların bu savaşta neden Hristiyan Rumları desteklediğinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Söz konusu Mâide suresi 82. ayet-i kerimeye bakıldığında, Hz. Peygamber'in iletişim ve etkileşim içerisinde olduğu inanç topluluklarının, müminlere karşı sergiledikleri davranışlar yönünden iki ayrı grup olduğu görülür. Bu iki grup arasında Yahudilerle müşriklerin Hz. Muhammed ve Müslümanlara olumsuz yaklaştıklarını, Hristiyanların ise daha olumlu bakışa sahip olduğu anlaşılıyor.

Yine Kasas suresi 59. ayet-i kerimeden, Allah'ın; kendisinden bir önceki peygambere iman edenlerin, sonraki peygamberin mesajının kendilerine ulaşmasına ve onu açıkça reddetmesine kadar bir topluluğu helak etmeyeceği anlaşılmaktadır.⁵⁶ Savaşın cereyan ettiği ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin henüz beşinci altıncı seneleri olan bu dönemde, İslam dininin mesajları henüz Arabistan dışına ulaşmış durumda değildi. Bu sebeple Müslümanlar Hristiyanları kâfir sınıfında değerlendirmiyorken, Yahudi inancına sahip olan topluluğu Hz. İsa peygamberi inkâr etmelerinden dolayı kâfirlerden sayıyor-

54) Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, C. 4, s. 249.

55) 5/Mâide/82.

56) وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمَّهَاتِ رَسُولًا يَلْقَاوْنَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَىٰ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ
“... Halka ayetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe Rabbin memleketleri helâk etmez. Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz.” 28/Kasas/59.

lardı.⁵⁷ İlgili ayet; Hz. Peygamber'in tebliğinin henüz kendilerine ulaşmadığı varsayılan o zamanın Hristiyan Rumlarının müşrikler gibi değerlendirilmediğini de göstermektedir.⁵⁸

Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ etmek üzere farklı devletlerin yöneticilerine elçileri aracılığıyla gönderdiği davet mektuplarına olumlu tepki verenlerin Hristiyanlar arasından olmasının Müslümanlar için müşriklere ve Yahudilere nispetle ehl-i kitaba daha yumuşak olmaları sonucunu doğurduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Hristiyan olan Habeş Kralı Necaşi'nin, müşriklerin zulüm ve baskılarından uzaklaşmak için kendisine sığınan Müslümanlara iyi muamelede bulunarak, onları müşriklere teslim etmemesini de burada zikretmek gerekir. Birçok hükümdarın Hz. Peygamber'in davet çağrılarına şiddetle karşı çıktığı bilinirken; Necaşi'nin bu davet ve Müslümanlar karşısında sergilediği ılımlı ve olumlu tutumlarının Müslümanların Hristiyanlara sempati ile bakmasına olanak tanıdığını ifade edilebilir.⁵⁹

Müşrikler, Müslümanlara yönelik olarak; vahiy kaynaklı semavi din müntesipleri Rumların yenildiklerini, çoktanrılı İranlıların ise galibiyet elde ettiklerini, Mekke'deki Müslümanların da bu konuda Rumlarla aynı kaderi paylaşacağını söyleyerek psikolojik ve toplumsal bir baskı oluşturmaya çalışıyorlardı. Müşriklerin kendileri üzerinde kurmaya çalıştığı psikolojik ve toplumsal baskıya karşı Müslümanların, Rumların tarafında yer alarak bu duruma refleks göstermeleri de beklenen sonuçlar arasında olduğu söylenebilir.

Tüm bu sebepler hem Allah'a, Resulüne ve ölümden sonraki hayat olan ahirete inanmış Müslümanların hem de putperest Mekkelilerin Doğu Roma-İran savaşındaki taraf-tarlıklarını belli etmelerini ve bulunduğu pozisyonlarını müdafaa etmelerini kaçınılmaz kılıyordu. İnanç ilkelerindeki yakınlık sonucu Müslümanlar, dinlerinin temelinde vahiy olan Hristiyan Rumları desteklerken; putperest olan Mekkeliler de kendileri gibi çoktanrılı inancı özümsemiş İranlıları destekliyordu.

5. Müslümanlara Manevi Motivasyon ve Müjde

Hicrete yakın yıllarda gerçekleşen İranlıların galibiyet haberi Mekke'ye ulaştığında Müşriklerin bu sonuca sevinmesinin ağırlıklı sebebi olarak inanç esaslarındaki ortaklıklardan bahsedilmişti. Ehl-i kitaptan olan Doğu Roma'nın yenilgisi müşrikleri ne oranda sevindirmiş ise Müslümanları da o oranda üzümüştü. Bir diğer üzüntü sebepleri ise müşriklerin Hz. Peygamber'e ve ona tabi olanlara; kendileri ile savaştıkları takdirde sonlarının Rumlar gibi olacağı yönündeki sözleriydi. Müslümanların Rumları desteklemesi, onların yenilgisiyle üzölmeleri veya galibiyeti ile sevinmeleri ilk bakışta bir çelişki gibi görünse de burada bir tercih söz konusudur. Çoktanrılı bir toplum olan İranlılara karşılık, özünde tek ilahı benimseyen, vahiy ve risâleti kabul eden bir toplum desteklenmektedir. Bir önceki başlıkta bu sebeplere ayrıntılı olarak değinildi.

57) Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, C. 4, s. 249.

58) s. 249.

59) Levent Öztürk, "Etiyopya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1995, C. 11, s. 492.

Tefsir kaynaklarının surenin nüzul sebebini açıklayan bölümlerinde; Rumların yenilgisinin üzerine umutsuzluğa düşen ve savaşın sonucundan dolayı üzüntüye uğrayan Müslümanların manen moral ve motive edilmesi adına bu ayetlerin nazil olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰ Hem inanç kaynağı yönünden ortak prensipler taşıdıkları ehl-i kitap bir grubun putperest bir topluluk karşısında zafiyet göstererek yenik düşmesi hem de müşriklerin onlara uygulamış oldukları psikolojik baskılar sebebiyle müteessir bulunan Müslümanlara; çalışmamızın konusunu teşkil eden Rûm suresinin ilk ayetleri indirilmiştir. Bu suretle de yakın zamanda gerçekleşecek bir galibiyet ile sevineceklerinin müjdesi verilmiştir. Ayetlerin nazil olduğu dönem; can, mal, toprak ve güç kayıpları göz önünde bulundurulduğunda, Doğu Roma'nın tarihten silineceği düşüncesinin hâkim olduğu bir dönemdi ve bu sebeple bazı müşrikler bu habere inanmak istemediler. Müslümanları alaya alarak, böylesi bir mucizenin gerçekleşeceğine ihtimal dahi vermedikleri gibi, Hz. Peygamber'in vermiş olduğu bu gaybî haberin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği üzerine Müslümanlara bahis teklifinde bulunan müşriklerin olduğu ifade edilmektedir. İbn Kesîr (ö. 774/1373), Rûm suresinin ilk ayetlerinin nazil olmasıyla ilgili pek çok rivayet nakletmektedir.⁶¹ Bu rivayetler içerisinde Hz. Peygamber'in en sadık dostu olan Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ile azıllı düşmanlarından olan Übeyy b. Halef (ö. 3/625) arasında ödüllü bir bahsin geçtiği yer almaktadır.⁶²

Übeyy b. Halef nazil olan ayetleri yalanlıyor ve mağlubiyetlerinden dolayı perişan bir vaziyette olan Rumların, yeniden İranlılara üstün gelebileceğine akıl erdiremiyor, Müslümanların da aynı perişanlığa maruz kalacağını savunuyordu. Kendisine olan sadakatinden dolayı Hz. Peygamber'in en yakın ve sadık arkadaşı sıfatına sahip Hz. Ebû Bekir; Yüce Allah'ın Müslümanlara lütuf olarak bahşettiği bu ayet-i kerimelerden güç ve cesaret alarak Übeyy'in kendisine yaptığı bahis teklifini kabul eder ve aralarında 3 yıl süre ile 10 adet deve tayin ederler. Şayet Romalılar ayette haber verildiği üzere 3 yıla kadar İranlıları yenersen Übeyy, Hz. Ebû Bekir'e 10 deve verecek; aksi durum olursa aralarındaki mukavele gereği 10 deveyi Übeyy'e Hz. Ebû Bekir teslim edecekti.

Müslümanlar bu ayetle tebşir edilirken zaman ifadesi olarak: *bid'* / بضع kelimesi kullanılmıştır.⁶³ Bu kelime Araplarda üç ile dokuz arasındaki rakamlara karşılık gelmektedir. İki arasında gerçekleşen bahis mevzuu Hz. Peygamber'e ulaştığında, aralarında tayin

60) Örnek olarak bkz. Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-kebir*, C. 3, s. 402; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 5, s. 196; Râzî, *Mefâtilu'l-ğayb*, C. 13, s. 84; İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer (ö. 774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, C. 6, s. 267; Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik (ö. 465/1072), *Letâifü'l-İşârât*, Thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, C. 3, s. 3; Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, Damla Yay., İstanbul, 1995, C. 6, s. 299; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 6, s. 3796-3797.

61) İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 6, s. 267-273.

62) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 18, s. 448.

63) فِي بضع سنين "Birkaç yıl içinde..." 30/Rûm/4.

etmiş oldukları süreyi ve develerin sayılarını arttırmaları için O'nun Hz. Ebû Bekir'e: "Ayette *bid'* **بِضْع** kelimesi geçiyor ve bu üç ile dokuz arasındaki bir sayıyı ifade etmektedir. Siz bahse girdiğiniz malı ve süreyi uzatın." buyurduğu nakledilmektedir.⁶⁴ Bunun üzerine develerin sayısı ve belirlenen süre arttırılır. Hicretin yedinci yılının başlarında Rumların İranlılara galip gelmesinin sonucu olarak 100 devenin sahibi olan Hz. Ebû Bekir, Übeyy b. Halef'in Bedir Savaşı'nda almış olduğu yarayla ölmesi nedeniyle bu develeri oğlundan tahsil eder ve Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine tasadduk ederek ihtiyaç sahiplerine dağıtır.⁶⁵

Müslümanlar, Rûm suresinin ilk ayetlerinin ayne'l-yakîn gerçekleştiğini görünce büyük sevinç yaşamışlardır. Bu sevinçlerinin sebebi olarak müfessirlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Bazı rivayetlere göre Rumların İranlılara galip gelmesi ile Müslümanların müşrikleri Bedir günü bozguna uğratması aynı döneme rastlamış ve bu nedenle de Müslümanların sevinci ikiye katlanmışır.⁶⁶

Râzî; ayette geçmekte olan: "... O gün müminler sevinecekler."⁶⁷ mealindeki ifadeleri tefsir ederken, müminlerin sevinme nedeninin Rumların İranlılara galip gelmesinden dolayı olmayıp Müslümanların müşriklere karşı kazandığı Bedir zaferinden dolayı olduğu görüşüne yer vermiştir.⁶⁸ Görüşüne dayanak olarak Müslümanların bu zaferi ile Rumların zaferinin aynı zamana rastlamasını ve Rumların galibiyet haberinin henüz Mekke'ye ulaşmamış olmasını zikreder. Fakat *gün* kelimesinin Arap dilindeki kullanımını göz önünde bulundurduğumuzda *tek bir gün* manasından daha çok *bir günü aşan daha uzun bir zaman* olarak anlamlandırmak kanaatimizce daha uygundur. Böylelikle müminlerin yaşamış olduğu sevinci farklı sebeplere bağlamak mümkün olacaktır. Nitekim Müslümanlar kendi inandıkları dinin kutsal kitabının yıllar öncesinden verdiği bir haberin aynen gerçekleşmesinden dolayı da sevinmiş olabilirler.⁶⁹ Bununla birlikte Müslümanların, müşrikler karşısındaki bu kutlu zaferine ve kendi başarılarına da sevinmiş olmaları gayet doğaldır.

Zamanla dinî inançlarındaki tahrifat ve İslam'ın kendilerine ulaşmasından sonra İslam dininin Peygamberini ve mesajlarını reddetmeleri sonucu Rumların da, Müslüman-

64) Taberî, *Târih-i Taberî*, C. 3, s. 34; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul, 1994, C. 3, s. 164.

65) Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-kebir*, C. 3, s. 407; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 5, s. 198; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, C. 13, s. 85; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, Thk. Abdü'l-Hamîd Hindevî, el-Mektebetü'l Asriyye, Beyrut, 1437/2016, C. 7, s. 245; Beydâvî, *Envârü't-Tenzil*, C. 3, s. 45; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 6, s. 267-268; Ebu's-suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, C. 10, s. 4688.

66) Mevdûdî, *Teshîmu'l Kur'an*, C. 4, s. 251; Derveze, *et-Tefsîr'ul-Hadîs*, C. 4, s. 288; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 6, s. 3799.

67) وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ 30/Rûm/4.

68) Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, C. 13, s. 85.

69) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 5, s. 200.

ların düşmanı haline dönüştüğü burada hatırlanacak olursa; şirki benimsemiş İranlıların Müslümanlar için daha büyük tehlike arz ettiği söylenebilir. Nitekim burada büyük düşmanın küçük düşmana yenilgisi söz konusudur. İran, son yenilgisi ile tamamen gücünü kaybederken, Doğu Roma İmparatorluğunun gücü ise yıllar süren savaşlarda oldukça zayıflamıştır. Dolayısıyla mevcut durumun Müslümanlar için her halükarda bir avantaj olduğu ve bununla moral buldukları çıkarımında bulunulabilir.⁷⁰ Rumların İranlıları bozguna uğratmasının Bedir Savaşı ve Hudeybiye Antlaşması'yla aynı döneme rastlamış olabilme ihtimalini de⁷¹ ekleyerek bu konudaki her bir yorumu Müslümanların muhtemel sevinç kaynağı olarak değerlendirmek mümkün gözükmektedir.

Müfessirler ayrıca Rûm suresinin ilk ayetlerini, içinde yer alan galibiyet müjdesinin gerçekleşmiş olması nedeniyle “*ayât-ı beyyinât*” ve “*mucize-i Muhammediyye*” yani Kur'an'ın Allah'ın vahyi olduğuna ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğuna apaçık kanıtlar olarak değerlendirmişlerdir.⁷² Hz. Ebû Bekir'in girmiş olduğu bahis de göz önünde bulundurulacak olursa burada bir ispat söz konusudur diyebiliriz. Geleceğe yönelik bir haberin yıllar öncesinden haber verilmesi ve zamanı gelince de aynen gerçekleşmesi Kur'an'ın hakk olduğunu ve Hz. Peygamber'in risâletinin doğruluğunu kanıtlamıştır. Surede haber verilen bu mucizenin gerçekleşmesi neticesinde Mekke müşriklerinden birçoğunun İslam'ı kabul ettiği rivayetlerine de rastlanılmaktadır.⁷³

Tüm bu öne sürülen görüşler ışığında anlaşılıyor ki özellikle hicrî beşinci ve yedinci yüzyıllar arasında eser telif eden müfessirler, müminlerin sevincinin sebebini ortaya çıkarmak umuduyla fiillerin malum-meçhul okunmalarından kaynaklanan kıraat farklılığının imkân verdiği yeni bir yorum benimsemişlerdir. En önemli Mûtezilî müfessirler arasında sayılan Zemahşerî de fiillerin okunuşundaki ikinci kıraati benimseyerek geleneksel okumadan ayrılmıştır.⁷⁴ Müminlerin sevinç kaynağını ise savaşan tarafların zayıflıyor oluşuna ve Müslümanların da bu süre zarfında güçleneceğine bağlamıştır. Yukarıda geçtiği üzere Râzî'ye göre de müminlerin bu sevinçleri Müslümanların çoktanrıcular karşısında elde ettiği Bedir zaferiyle bağlantılıdır.

Kendinden sonraki yorumcuların görüşlerine sıkça başvurduğu ve geleneksel Kur'an bilimlerinin gelişimdeki ilk önemli çalışma olarak nitelenebilecek Taberî'nin *Câmi'l-Beyân*'ındaki ifadelerine göre ise ilk fiil meçhul/edilgen (غَلِبَ/ğulibe), ikinci fiil malum/etken (سَيَغْلِبُونَ/seyağlibûn) halde olacak şekilde okunmalıdır. Taberî; İbn Ömer ve Ebû Saîd'den aktardığına göre bu ayetlerin anlamını ciddi ölçüde değiştirme potansiyeline

70) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 5, s. 200; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, C. 7, s. 249.

71) İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 3, s. 165.

72) Örnek olarak bkz. Taberî, *Târih-i Taberî*, C. 3, s. 33-36; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 5, s. 198; Beydâvî, *Envârü'l-Tenzil*, C. 3, s. 45; Nesefî, *Medârik*, C. 2, s. 690; Ebu's-suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, C. 10, s. 4688; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 6, s. 3796-3797.

73) İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 6, s. 269; Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, C. 4, s. 247.

74) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 5, s. 198.

sahip alternatif bir okumadan söz ederken: “Bizim için tek doğru okuma **ğulibeti’r-Rûm** şeklindedir ve başka kıraatler kabul edilemez.” ifadesini eklemektedir.⁷⁵ Dolayısıyla geleneksel okumada; Kur’an’ın ilk muhataplarının günün şartlarına göre sevinci Rumların galibiyetiyle ilişkilendirilmektedir. Buna sebep de İranlıların pagan, onların ise orijin itibarıyla tek ilahlı bir dine mensup olmalarıdır. Bu görüşün nüzul ortamının şartları gereği gariptenecek ve eleştirilecek bir yanı da yoktur. Nihayetinde Kur’an ayetlerinin ilk muhatapların içinde bulunduğu şartları önemseyen ve önceleyen bir bakış açısı ortaya koyduğu bilinmektedir.⁷⁶ Hicrî beşinci ve yedinci yüzyıllar arasında telif edilen tefsirlerde yapılan yorumlara bakıldığında ise Müslümanların ehl-i kitap Rumların galibiyeti ile sevinmelerine ihtimal verilmediğini, bu sevincin tarihsel oluşunu yani Rumlarla o tarihlerdeki konjonktürel bağlantının görmezden gelinerek farklı sebeplere bağlandığı görülür.⁷⁷

Yukarıya alınan sonraki yorumlar, geleneksel yorumlardan iki yönden ayrılmaktadır. Rumlar geleneksel görüşe göre tektanrılı bir dinin mensupları olarak kabul edilmişlerdir. Hâlbuki durum böyle değildir. Başlangıçta tektanrılı olan Hristiyanlığa mensup olmalarına karşın Rumlar zaman içinde özellikle teslisin kabul edilmesiyle inanç açısından müşriklerle bir hale gelmişlerdir. Farklılığa sebep olan ilk husus budur. İkincisi ise ayetin nazil olduğu sırada müminlerin sevincinin Rumların galibiyetiyle olan kısa süreli bağlantısı gözden kaçırılmıştır. Rumlar ile Müslümanların ortak düşmana karşı bir süreliğine müttefik gibi duruşlarının sürekli olmaması, devam eden süreçte ilişkinin müttefik olarak değil düşman olarak devam etmesi, ayetlerin yorumunda da farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur.

7. Sonuç

Makalemimizin konusunu oluşturan Rûm suresinin ilk ayetleri her ne kadar geleceğe dair bir haberin birkaç yıl sonra aynıyla gerçekleştiğini açıkça gözler önüne serse de, inkârlarında ısrarcı olanlar için hiçbir delilin fayda sağlamadığını bir kez daha hatırlatmıştır. Ayrıca ayetlerde, şirk/küfür taraftarlarının zaman ve mekân mefhumu tanımaksızın yakın irtibat halinde bulunduğu ve birbirlerini destekledikleri müşahade edilmektedir. Mekke’ye bakıldığında; farklı gruplar arasında gerçekleşen olaylar üzerinden bile Mekke halkının inanca dair meselelerinin, davranışlarında tarafgirlik boyutuna ulaştığı görülür. Zira orada bulunan müşriklerin, herhangi bir yerdeki müşrik/putperest/atesperest grupların ehl-i kitaba karşı elde ettiği üstünlükleri, kendi zaferleri gibi telakki etmeleri ve aynı tutumun ehl-i kitap olan Rumlara karşı Müslümanlar için de geçerli olması bu durumu izah etmektedir.

75) Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C. 18, s. 446.

76) Kur’an ayetlerinin olgularla ilkeler arasındaki mükemmel zamanlaması ve bu yönde ilk muhatapların tutum ve davranışlarına yön vermesi hususunda detaylı bilgiler için bkz. Müftüoğlu, Ömer, *Bugünün Müslümanının Kur’an’la İletişimi*, Otto Yayınları, Ankara, 2016, s.159 ve 260-261.

77) Örnek olarak bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 5, s. 200; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, C. 13, s. 85; Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*, C. 7, s. 249.

İslam dininin asla tasvip etmemesine rağmen, tarihte örneklerine de rastlanıldığı üzere şartların savaşı zorunlu kıldığı durumlarda iki mümin grubun da çarpışabileceği atlanılmadan; bu ayetlerde savaşlarda desteklenecek tarafı belirleyen en önemli etkenin “*din-inanç*” birliği/benzerliği olduğunu ifade etmek gerekir. Hz. Peygamber döneminde dikkatle riayet edilen bu hususa ne yazık ki günümüz İslam dünyasında önem verilmediğine şahit olunuyor. Oysa Müslüman toplumların, birbirlerine yardım etmek ve destek olmakta önceliği, inanç birliği bulunan toplumlara vermesi gerekir. Coğrafi ve ırk sınırların içerisine sıkışmadan, meselenin özünün iman ve şirk/küfür meselesi olduğunu idraklerde taze tutarak, nerede durulması gerektiğine işaret eden söz konusu ayetler; aynı zamanda küfrün tek millet olduğu ve onlarla dost olunamayacağı⁷⁸ mesajını da barındırmaktadır.

Doğu Roma-İran savaşının bir tarafında ehl-i kitap olan ve kendileriyle ılımlı ilişkiler sürdürülen bir toplumun; diğer tarafında ise çoktanrılı inancı (putperest/ateşperest) benimseyen, ahireti, vahiy ve risâleti reddeden müşrik ve kâfir bir toplumun temelde inanç savaşlarına tanıklık edilmektedir. İslam’ın din olarak tamamlanmasından itibaren Yahudi ve Hıristiyan toplumlar da temsil ettikleri inançları açısından bugün müşriklerle aynı yerde durmakta ve İslam toplumlarıyla gizli veya açık savaşmaktadırlar. Dolayısıyla dün nasıl müşriklerin karşısında Müslümanlar vaziyet aldıysa bugün de Yahudi ve Hıristiyan güçlerin saldırıları karşısında kendi iç birliklerini temin ederek aynı vaziyeti almak durumundadırlar.

Ayrıca ayetlerde bir olan Allah’a inanan toplumların, küfrün ve şirkin karanlıklarında kaybolanların karşısındaki zaferi anlatılarak, Allah’ın nusretinin daima kendisine iman, itaat ve tevekkül eden toplulukların tarih boyunca yanında olduğu mesajı verilmektedir. İlgili ayetlerde; kâinatta gerçekleşen, gerçekleşmekte olan ve gerçekleşecek her şeyin hem yaratıcısı hem sevk ve idarecisi olan Yüce Allah’ın; kendisine iman edenlere yardımda bulunacağına dair vaatleri de unutulmadan bununla teselli olunması gerektiğine de vurgu vardır. Bu cihetle tam bir teslimiyet ve tevekkül ile tüm işlerin eninde sonunda, öncesi ve sonrasıyla döndürüleceği mercininin Yüce Allah olduğu bilinci her daim taze tutulmalı ve umutsuzluğa düşülmemelidir.

Kaynakça

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991.

Avcı, Casim, “*Rûm*” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 2008.

_____, *İslam-Bizans İlişkileri (610-847)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Beydâvî, Kâdî Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Şîrâzî (ö.685/1286), *Envârü’r-Tenzîl ve Esrârü’l-Te’vîl*, Thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Dımaşk: Dâru’r-Raşîd, 1421/2000.

78) وَلَنْ تُرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ “Sen onların dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır.” 2/Bakara/120.

- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen, 1965.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, İstanbul: Damla, 1995.
- Demirkent, Işın, “Bizans”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 1992.
- _____, “Herakleios”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 1998.
- Derveze, M. İzzet. *et-Tefsîr'ul-Hadîs*. Çev. Muharrem Önder. İstanbul: Ekin, 1997.
- Ebu's-suûd Efendi. *İrşâdü'l-akli's-selîm*. Çev. Ali Akın. İstanbul: Boğaziçi, 2007.
- Ebü'l-Hasen Mukâtîl b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö.150/767), *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, Nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Beyrut: Müessesetü'l-Târîhu'l-Arabiyye, 1423/2002.
- El Cheikh, Nadia Maria. *Arapların Gözüyle Bizans*. Çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Alfa, 2012.
- Endelüsî, el-Kâdî Ebü'l-Kâsım Sâid b. Ahmed b. Sâid (ö. 462/1070), *Kitâbü Tabâkâtü'l-Ümem*, Nşr. Luvis Şeyho, Beyrut, Meşrik Dergisi, 1912.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, 9. Baskı, İstanbul: İşaret, 2015.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: Tunus Neşriyat, 1984.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer (ö. 774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- _____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı, 1994.
- Karaman, Hayrettin ve diğer. *Kur'an Yolu Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Abdü'l-Hamîd Hindevî, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1437/2016.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik (ö. 465/1072), *Letâifü'l-İşârât*, Thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. *Tefhîmu'l Kur'an*. Çev. Muhammed Han Kayanî ve diğer. İstanbul: İnsan, 1987.
- Müftüoğlu, Ömer, *Bugünün Müslümanının Kur'an'la İletişimi*, Ankara: Otto, 2016.
- Naskali, Esko, “İran”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 2000.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö.710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Thk. Yusuf Ali Bedevî, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.

- Öztürk, Levent. “Etiyopya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 1995.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali (ö. 606/1210), *Mefâtîhu'l-ğayb*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah b. Muhsin et-Türkî, Kahire: Dâr-u Hicr, 1422/2001.
- _____, *Târih-i Taberî*. Çev. M. Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam, trs.
- Watt, W. Montgomery. *Hz. Muhammed Mekke'de*. Çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: KURAMER, 2016.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Rûm Suresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 2008.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, trs.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el Hârizmî (ö. 538/1144). *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Çev. Nedim Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.